

РАЗОРЕНИЕТО НА ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ НА СТРАНИЦИТЕ НА ВЕСТНИК „МИР“

Д-р Виолета Костова

Разорението на тракийските българи през 1913 г. е една от най-трагичните страници в новата българска история, документирана от проф. Любомир Милетич буквално в хода на погрома и непосредствено след това.¹ Книгата му остава и до днес безценен и автентичен исторически извор. През следващите десетилетия са публикувани многобройни изследвания, посветени на тези трагични дни. И до днес излизат нови и нови свидетелства за този първи „геноцид“ - спомени, съхранени в архивите и в лични и родови колекции, записани разкази, дори десетилетия по-късно. През последните години все повече се налагат понятията „етническо прочистване“ и „геноцид“, които по-точно определят трагедията на тракийските българи.² Междусъюзническата или втората Балканска война, продължила малко повече от месец, но оставила тежки последици както за съвременниците, така и за няколко следващи поколения, е отразена и в тогавашния български печат. Много вестници спират да излизат още в навечерието и по време на първата Балканска война. Запазват се няколко големи централни издания, а местният печат, който и по-трудно прохода, почти изчезва през военните 1912-1919 г. Вестниците, които продължават да излизат през този период, отразяват широко и двете балкански войни в различните им измерения.³

¹ Милетич, Л., Разорението на тракийските българи през 1913 г., С., 1918.

² Райчевски, Ст., Геноцидът над българите през XX в., С., 2006; Етническото прочистване на българите в Източна и Западна Тракия и Мала Азия (1903-1913-1923), С., 2013.

³ Кишкилова, Паша, Балканските войни в българския периодичен печат 1912-1913 г., С., 1999.

Настоящият текст има за цел да представи отразяването на тези трагични събития - разорението на Тракия, на страниците на един от най-авторитетните вестници - „Мир”, в периода от юли до ноември 1913 г.

„Мир” е основан през 1894 г. като печатен орган на Народната партия на д-р К. Стоилов. От 1905 г. се превръща в национален ежедневник. Финансирането му е осигурено от създаденото през 1899 г. АД „Мир” с капитали на едни от най-богатите и видни фамилии водещи фигури в Народната партия, което осигурява стабилност на вестника. Изданието привлича и едни от най-добрите журналисти в страната. След като Народната партия в коалиция с Прогресивно-либералната идва на власт през март 1911 г. (16 март 1911 г. - 1 юни 1913 г. с министър-председател Ив. Ев. Гешов, 1 юни - 4 юли 1913 г. с министър-председател Ст. Данев), той се превръща и в официоз. „Мир” е и единственият вестник с кореспонденти в чужбина по това време. Повечето изследователи на българския печат го определят като българския „Таймс” за половинвековното му съществуване.⁴ Ежедневникът представя широка панорама и на двете балкански войни, като публикува, наред с другите материали, редица отзиви и статии от чуждестранния печат. Създаването на Балканския съюз е прокламирано веднага след обявяване на мобилизацията на 17 септември 1912 г. и твърдо и докрай защитавано до момента, когато Сърбия и Гърция предявяват своите претенции и особено след подписването на мирния договор в Лондон на 17 май 1913 г. Мирният договор е между Турция, от една страна и Балканския съюз, от друга. Балканският съюз е победител, той постига целите си, териториите с християнското население са освободени от властта на империята. Турция отстъпва всички територии на запад

⁴ Иванчев, Д., Български периодичен печат, 1844-1944, т. 1-3, К., 1962-1969; Стателова, Ел., Политика, партии, печат на българската буржоазия 1909-1912 г., С., 1973, с. 24-27; Панайотов, Т., Акционерните дружества „Мир” и „Издателство вестник „Мир” (1899-1947 г.), Архивен преглед, бр. 3-4, 2005, с. 117-133; Топенчаров, Вл., Българската журналистика 1903-1917 г., т. 2, С., 1984.

от линията Мидия-Енос и егейските острови. Договорът слага край на войната, но не премахва военната обстановка на Балканите. Гърция и Сърбия сключват в Солун съюзен договор с тайно допълнение и военна конвенция с антибългарска насоченост два дни след подписването на мирния договор в Лондон, на 19 май 1913 г. България остава в международна изолация, изоставена от съюзниците си, които предявяват своите претенции към завладените от техните армии земи. На 16 юни 1913 г. по нареждане на цар Фердинанд България започва Междусъюзническата война в Македония с действия срещу Сърбия и Гърция. Първа и Трета сръбски армия претърпяват поражение при Удово. Българското правителство спира настъплението на армията на 18 юни, но бившите съюзници Сърбия, Гърция и Черна гора преминават към активни военни действия. На 27 юни Румъния обявява война на България и навлиза бързо във вътрешността на страната. На 30 юни турски войски достигат и минават линията Мидия-Енос, като завземат последователно Люлебургаз, Бунархисар, Лозенград и Одрин. България е изтеглила всичките си войски от Източна Тракия и не може да окаже никаква съпротива. В този момент страната ни има 500-хилядна армия, а противниците ѝ общо разполагат с войски от 1 342 000 души.⁵

Втората балканска война е краткотрайна, но нанася непоправими загуби на България. Сключеният на 28 юли 1913 г. в Букурещ мирен договор между Сърбия, Румъния, Гърция и Черна гора, от една страна, и България, от друга, слага край на войната. Сърбия и Гърция си поделят почти цяла Македония, Румъния взема Южна Добруджа. България си запазва Родопите, Пиринския край и Западна Тракия между реките Струма и Места. На 16 септември 1913 г. в Цариград е подписан мирният договор с Турция. Той урежда отношенията между България и Турция. България отстъпва Източна Тракия без Малкотърновско, Свиленградско и Царевско.⁶

⁵ Филчев, Ив., Тракийският въпрос и тракийското движение в България, С., 2007, с. 140-142.

⁶ Пак там, с. 143-144.

Въпросът за бежанците е оставен за разрешение от смесена българо-турска комисия, която започва работата си на 16 октомври 1913 г. и приключва с подписването на т.нар. Одринско съглашение. По същество това споразумение легитимира извършеното вече обезбългаряване на Източна Тракия.⁷

По време на военните действия през лятото на 1913 г. България е изолирана и откъсната от света, с прекъснати телеграфни и телефонни линии. Българското нападение срещу бившите ѝ съюзници злепоставя страната ни пред европейското общество и дипломация, а Сърбия и Гърция организират широка клеветническа кампания в европейския печат. Турция също бързо се включва в тази кампания. От друга страна, българското правителство не създава и не провежда политика в защита на българската национална кауза нито в навечерието, нито по време на войните. Едва на 1 май 1913 г. излиза първият брой на вестник „L'Echo de Bulgarie” на френски език като орган на Министерството на външните работи и изповеданията с цел защита на българската национална политика. Той е в тираж от 3000 броя, но малка част се разпространява в чужбина. Негов редактор е професор Никола Милев, директор е известният журналист и публицист Велчо Т. Велчев.⁸ В края на Междусъюзническата война българското правителство иска създаването на международна комисия, която да разследва обвиненията срещу нея, както и извършените насилия от съюзническите и от турската армия по време на войните. В уводна статия вестникът заявява тази позиция: „Прочее, необходима е такава анкета, каквато поиска българското правителство - международна анкета от специални пратеници, която да вдъхва всекиму пълно доверие.”⁹

Още от началото на Балканската война вестник „Мир”

⁷ Трифонов, Ст., Тракия. Административна уредба, политически и стопански живот, 1912-1915, с. 164-169: http://macedonia.kroraia.com/giliev/st/st_3_1.html

⁸ Панайотов, Т., Публичният образ на България пред Европа и националните катастрофи: https://ebox.nbu.bg/ssc16/view_lesson.php?id=49

⁹ Мир, № 3943, 16 юли 1913 г., с. 1, Защо е необходима международна анкета

публикува някои информации за изгорени селища и избиване на християнското население от отстъпващите турски войски в Тракия. „Констатира се, че турските войски, колкото са страхливци пред войските на балканските съюзници, толкова са бабаити пред мирното християнско население. Пред храброто настъпване на нашите войски турците напускат свои укрепления, градове и села, изоставят припасите и мунициите си и бягат обзети от панически страх, и като същински варвари горят християнски села и избиват населението.”¹⁰ На следващия ден излиза информация и от военния кореспондент на вестника Георги Пеев (от македонския фронт) за турски зверства в селата Гърнето, Тробатовище, Вирче, Горня и Долня Сушица, Сърбеново, Мечкул, Ваканово и Кресна, югоизточно от Царево село. Оттеглянето на турските войски от граничните покрайнини на Одринския вилает е съпроводено с палежи на селата в района. „Турските войски продължават да се оттеглят от граничните покрайнини на Одринския вилает. След като са изгорили селата, турските войски са се оттеглили до Хаварас, на 7 км северно от Одрин.”¹¹ Два дни по-късно вестникът пише: „Констатира се, че кланетата на християни в Турция е повсеместна система. Такива кланета са извършени и край нашата, и край гръцката, и край сръбската граници.”¹²

След началото на Междусъюзническата война, когато България е нападната от бившите съюзници, от Румъния и от Турция, все повече зачестяват информацията във вестника за насилия над българското население в завзетите от противниците територии - Македония, Западна и Източна Тракия. Първите известия във вестника се появяват десет дни след турското нашествие в рубриките „Новите усложнения на Балканите” и „Хроника”, с коментар за нарушение на Лондонския мирен договор от страна на Турция.

„Турското настъпление в новите български граници в

¹⁰ Пак там, №3679, 10 октомври 1912 г., с.1 Отзиви, Ден четвърти.

¹¹ Пак там, № 3680, 11 октомври, 1912 г., с.1-2, 3.

¹² Пак там, № 3683, 14 октомври 1912 г., с. 1, Отзиви, Ден осми.

Тракия се посреща с протести от Великите сили. Преговаря се върху мерките, които ще бъдат взети против Турция, за да бъде заставена да изпразни новата българска територия в Тракия. Както се знае, границата между Турция и България е определена от Великите сили. И те не могат да допуснат изменението ѝ. Трябва да отбележим, че според сведенията, които се получават, турските войски в Тракия опустошавали селата и градовете, в които стигат.¹³ В същия брой се съобщава, че столицата е наводнена от бежанци от Македония и Тракия „българи, мъже, жени и деца, които са напуснали бащините си огнища да се спасят от страшния терор на сърби и гърци.”¹⁴ По-нататък четем статия под заглавие „Турско варварство над български чиновници”, в която се казва следното: „... официално съобщават, че турските войски при влизането си в Родосто са заклали полицейския пристав, старшия стражар и няколко души стражари от околийското управление.“ Месец по-късно в „Мир” препечатва разказ на гръцкия владика в Родосто, публикуван в „Дейли нюз”, за завладяването на града от турските войски на 1 юли 1913 г. Населението е смесено, като най-голям брой са арменците, гърците са 1800 семейства, има и 36 български семейства.¹⁵ Публикацията съдържа подробни сведения за турските зверства над християнското население в Родосто, Малгара и околните селища, които се приписват на българи. В заключение гръцкият свещеник пише следното: „Моето дълбоко убеждение е, че унищожаването на град Малгара и околните села и изколването на гръцкото население е дело на турската редовна войска и турския башибозук.”¹⁶ Едва ли гръцкият свещеник би могъл да бъде обвинен в пристрастие към българите, коментира авторът на публикацията.

В следващите няколко дни на страниците на вестника

¹³ Мир, №3938, 11 юли 1913 г., с. 2

¹⁴ Пак там, с. 3.

¹⁵ Милетич, цит. съч., второ издание, С., 2003 г., с. 277; Шалапатов, Д. Българските християнски селища в Източна Тракия - в: сб. Тракия, т. 5, 2012 г., с. 19 - Родосто към 1878 г. има 200 български къщи.

¹⁶ Мир, № 3969, 12 август 1913 г., с. 1 - Какво правят турците в Тракия

излизат статии или по-кратки информации за тревожното положение с навлизането на турски войски, преминали границата Мидия-Енос. Цар Фердинанд търси съдействието на Великите сили чрез техните пълномощни министри в София за спиране на турското настъпление и връщането на войските зад посочената линия съгласно Лондонския мирен договор, за което вестникът съобщава. По същия повод „Мир“ препечатва статия на в. „Echo de Bulgarie“ под заглавие „Едно заканване на Европа“, в която се казва следното: „... турските орди минаха линията Енос-Мидия, заеха територията, която оставаше на България и която не се защищаваше от никаква войска, палеха селата, убиваха старците, жените и децата, унищожаваха посевите и напреднаха до старата граница, готови да минат и нея и да внесат терора и опустошението. Това заканване на Европа ще продължи ли още много? Турците ще бъдат ли оставени свободни да обърнат в пепелища цялата Тракия и може би централна България да бъде одушена като в варварските времена?“¹⁷ На този фон Турция официално даже отрича навлизането си в новите български земи, като казва, че само няколко разузнавателни патрули са минали границата и са се оттеглили.¹⁸

Да се спре Турция и турските войски да бъдат върнати до определената в Лондонския мирен договор линия Мидия-Енос с намесата на Великите сили е въпрос, който нееднократно се отправя на страниците на вестника. В средата на юли е публикувана информация за обсъждането му от конференцията в Лондон: „Посланишката конференция в Лондон вчера единодушно се е изказала, че Турция трябва да изпразни земите в Тракия на запад от линията Енос-Мидия, но понеже между силите още не било постигнато съгласие за мерките, които трябва да се вземат против Турция, въпроса е бил отложен, докато се постигне такова съгласие.“¹⁹ В уводна статия „Турското усложнение“ вестникът изразява становището, че преговорите в Букурещ трябва да се проведат едва

¹⁷ Мир, № 3939, 12 юли 1913 г.; № 3940, 13 юли 1913 г.

¹⁸ Пак там, №3940, 11 юли 1913 г., 3.

¹⁹ Пак там, № 3941, 14 юли 1913 г., с. 3

когато Турция бъде принудена да се изтегли зад определената линия.

„Турското нашествие в тракийските земи, отнети от Турция, след поразяването на нейната армия и след сключването на мира под гаранция на силите, е най-горчивата ирония над съдбата на Балканския съюз. ... Не е ли необходимо предварително да се принуди Турция да се повърне зад границата Мидия-Енос? ... Ние не виждаме как конференцията в Букурещ ще може да направи и крачка напред, преди турците да бъдат заставени да се оттеглят отгатък линията Мидия-Енос?“²⁰

По-късно вестникът съобщава, че при преговорите в Букурещ въпросът с връщането на турските войски зад линията Мидия-Енос, е изключен от обсъждане. В „Мир“ е поместено и писмо на Балканския комитет* в Лондон до „Morning post“ относно нарушаването на мирния договор от Турция: „... нарушението от страна на турската армия на българската граница повдига някои въпроси безсъмнено от първостепенна важност. ... Трябва ли Турция да бъде оставена да се гаври с великите сили?“²¹ Публикуван е пълният текст на писмото, в което се поставят пет основни въпроса. Подчертава се, че тази граница е приета със санкцията на Великите сили, точно както по тяхно настояване е оттеглена границата от Чаталджа. В текста се казва също, че тази война е и резултат от намесата на силите за създаването на албанска държава. Авторите подчертават, че ако се пренебрегне умишлено турското нападение и, ако това спомогне за включването на голяма част от Македония в границите на Сърбия, това не само ще навреди на престижа на европейския концерт, но също така няма да гарантира траен мир на Балканите. Писмото е с подписите на

²⁰ Пак там, № 3944, 17 юли 1913 г., с. 1

*Балканският комитет е създаден през 1903 г. във Великобритания по повод на Илинденско-Преображенското въстание и събитията около него. Той представлява обществена група за влияние върху английската външна политика на Балканите, Балканският комитет в Лондон (1903-1946); Архивите говорят, т. 27, С., 2003, с. 5-11.

²¹ Мир, № 3946, 19 юли 1913 г., с. 2.

Ноел Бъкстон, Едуард Бойл и Артър Саймондс.

На страниците на вестника намират място някои публикации на чуждия печат за нахлуването на Турция в новоосвободените български земи, които свидетелстват за неодобрението и възмущението от нарушението на Лондонския договор. Това мнение е изразено от „Echo de Paris” (Париж), „Pester Lloyd” (Будапеща), „Norddeutsche Allgemeine Zeitung” (Берлин).²²

Няколко дни по-късно „Мир” съобщава: „Вчера Силите са връчили на портата нота да спази Лондонския договор, като изпразни Одрин и се прибере отвъд линията Мидия-Енос, която може да се коригира само по стратегически съображения отвъд реките Марица и Ерекене.”²³

Въпреки надеждите на българското правителство Турция бави отговора на нотата на Великите сили и продължава нашествието си в Тракия, като заличава българските селища и население. Вестникът отразява упорството на Турция, а малко по-късно и категоричния отказ на Високата порта да освободи завзетите територии в Тракия, като публикува информации от Цариград. Същевременно „Мир” съобщава, че продължава струпването на нови турски войски в Тракия. В този момент България не само няма войски там, но е длъжна и да демобилизира армията си съгласно вече сключения на 28 юли 1913 г. Букурещки мирен договор.

От началото на юли 1913 г., когато турските войски безпрепятствено преминават линията Мидия-Енос и унищожават българските селища, всекидневно до вестника пристигат и се публикуват нови известия за насилия и зверства.

„Българите от областта между Чаталджа и линията Мидия-Енос се преселиха овреме в областта на Одрин, но още ненастанени в новите си селища ето турците бързо и с големи маси настъпиха към Одрин, Лозенград и Димотика и новите преселници трябваше да бягат в България, за да спасят живота си. ... В България има сега стотина хиляди бежан-

²² Мир, №3942, 15 юли 1913 г., с. 3; № 3949, 22 юли 1913 г., с. 2.

²³ Пак там, № 3953, 27 юли 1913 г., с. 3

ци от Македония и Одринско. Само в София има десетки хиляди, настанени в училищата и у роднини и познати.”²⁴

Многобройни са известията за пристигащи бежанци от Македония и Тракия не само в столицата. От Пловдив съобщават: „Града ни е наводнен от бежанци, те са разпределени по училища, читалища, а много и в частни къщи. Общинското управление е разпоредило да им се раздава редовно хляб и храна. Повечето от тях се намират в твърде окаяно положение, боси и голи.”²⁵

Вестникът публикува и някои частични данни за пристигащи бежанци от Македония и Тракия в София: 16 юли - 717 души, 17 юли - 32 семейства.²⁶ На 3 август във Варна е пристигнал руски параход с 400 души - българи бежанци от Малгарско, деца от 1 до 13 години и мъже над 45 г. За тяхното състояние вестникът помества цялото писмо, изпратено до редакцията, подписано с фамилията Байчев: „Положението на тия нещастници е изключително мизерно, а одисеята им крайно трогателна. 350 нещастници са от Пашмакьой (вероятно с. Пишмянкьой, Пишмян - б.м.), чието всичко младо женско и мъжко население е обезчестено и сетне изклано. Останалите от село Булгаркьой. Броец 600 чисто български къщи, чието население, изключая избягалите и дошли тук, след най-цинично поругание, е избито с картечници и посечено с ятагани. Селото опожарено. Между пристигналите има много дечица, чийто майки и бащи изклани. Случайно всички консули, излизайки от молебена, срещнаха клетниците, неволно станаха свидетели на мизерното им положение. Френският консул веднага посети нещастниците, разпита ги и направи няколко фотографически снимки.”²⁷ В същия брой вестникът обобщава: „Турските войски, които са минали десния бряг на река Марица, са опожарили всички български

²⁴ Мир, № 3941, 14 юли 1913 г., с. 1

²⁵ Пак там, №3945, 18 юли 1913 г., с. 2, Пловдивска хроника, Пловдив, 15 юли.

²⁶ Пак там, № 3944, 17 юли 1913 г., с.3; № 3945, 18 юли 1913 г., с. 2.

²⁷ Пак там, № 3962, 5 август 1913 г., с. 1.

села, през които са минали. Голяма част от жителите са избити, а незначително число са се спасили чрез бягство.”²⁸

В началото на септември в. „Мир” съобщава, че, освен 150 000 бежанци от Македония, още толкова са дошли от Тракия, които „поради сравнително по-късното им дохаждане в България, отколкото ония от Македония, се намират под открито небе из градовете, селата, горите и планините, без да имат с що да се препитават и очаквайки поддръжка от държавата.”²⁹

Известията за извършените насилия, зверства, избиване на българското население и опожаряването на селища стигат до вестника от пристигналите бежанци в близките до старата граница градове или от вътрешността на страната. Разказите, откъдето и да идват, са покъртителни.

„Според официални сведения, турците при настъплението си отсам линията Енос-Мидия са унищожили селата Каваджик и Малкоч. В Булгаркьой, Кешанско, са изклали 200 души жени и деца.”³⁰

Турски зверства са описани по селища и в „едно частно писмо на банков чиновник от Кавакли (дн. Тополовград)”, публикувано на страниците на в. „Мир”: с. Константиново (дн. Радовец) е ограбено и опожарено, също и село Вакъф (дн. Устрем), от което са останали 30 здрави къщи, в с. Срем - изгорени 40 къщи. Най-голямо злодеяние е извършено в с. Соуджак (с. Студена, община Свиленград) - „населението е държано 3 дена в обсада, през което време турците са ги измъчвали за пари, безчестили жените и децата, изнасилени 10-12 годишни момиченца, които след няколко часа мъки умирали, завлекли със себе си 15 момичета, запалили селото и се оттеглили.” С. Урум-бегли (дн. Лесово, област Ямбол) направен е опит да го запалят, но несполучлив, селяните сами си организирали отбраната и не са позволили на турците да

²⁸ Пак там, с. 2.

²⁹ Пак там, № 3988, 1 септември 1913 г., с. 2, Бежанците от Тракия; № 3955, 29 юли 1913 г., с. 2.

³⁰ Мир, № 3953, 27 юли 1913 г., с. 2

извършат злодеянието. При отбраната е убит кметът. Село Вакъф - твърде много убити селяни.

„Турските орди не ходиха в нито едно село, където има гърци, освен с. Синапли (Синапово) - гърците ги посрещнали извън селото, нахранили ги и турците си заминали.

„Българското население, за да се спаси, от много села бе принудено да забегне по направление Н. Загора и Елена. Мъчно е да се опише паниката, която бе обзела населението, което в грамадното си болшинство е деца, старци и жени. Сега вече почнаха да се завръщат в домовете си, но все пак са на щрек.“³¹

За разорението на Свиленград и околните села, както и на редица селища в Одринско, свидетелства и разказът на отец Теопист, глава на католическата мисия в Мустракль (дн. с. Мустрак) до германски монах-августинец, публикувано в „Pester Lloyd“*, под заглавие „Турски жестокости в Тракия“. Писмото е датирано от 18 юли, а е публикувано на 20 август 1913 г. (н. ст.). То представлява изключително подробен разказ, част от който цитираме, за опожаряването и разоряването на редица села: „Аз лично видях в околностите на Одрин следните села и градове в развалини: Мустафа паша, Мустракль, Ахър-къой (Визенско), Чирмен, Кемал (одрински вилает), Хаджи-къой (Благунци, съществувало до 1963 г., б.а.), Аладаг, Яна (Бунархисарско), Старо, Аден, Вазгъч (Вазгъш, одринско), Дуванджиево (Капитан Андреево), Исмаилча (одринско) и Ак-Бунар (одринско), където един свещеник беше насечен на парчета. Както виждате, убийците и подпалвачите бяха изклали всички жители, включително и малолетни деца. В Соуджак, ... който сварил избягал в горите, а само няколко старци останали да пазят жените и децата. ... започнал страшен лов на жени и перото се отказва да опише останалото. В същото село Соуджак има манастир с около 15 български православни мо-

³¹ Пак там, № 3955, 29 юли 1913 г., с. 2;

*„Pester Lloyd“ „Пестер/Пещер Лойд“ е най-големият, водещ немскоезичен ежедневник, издаван в Будапеща, Унгария, 1854-1945 г., възстановен отново през 1994-2009 г.

нахини. Цяла нощ всички тези калугерки били изложени на безсрамни насилия от турските солдати. Всичко това сам съм го видел и от достоверни източници чул.”³²

В началото на септември 1913 г. вестник „Мир” констатира съвършено точно обезбългаряването на Тракия:

„Тракия е изпразнена до крак от българските жители. ... Последните бежанци от Тракия.,. са ония, които вчера ни се обадиха от Чепеларе. 30 000 нещастници, напуснали домовете си ... Голяма част от тях са от Ахъ-Челебийско, а по-малко - от Скечанско, Даръ-дерско (Златоград) и Гюмюрджинско. Всички други от Гюмюрджинско, Деде-агачко, Софлийско, Димотишко, Ортакьойско и Мустафापашенско са пристигнали още преди месеци в околностите и в градовете Харманли, Хасково, Борисовград, Чирпан, Стара Загора и Казълагач. Всички бежанци пък от узункюприйско, одринско, лозенградско, бунархисарско, малкотърновско и визенско са се настанили в градовете и околностите на Казъл-Агач, Ямбол, Сливен, Айтос, Бургас и Анхиало. Масата от всички бежанци от Тракия поради сравнително по-късното им дохождане в България, отколкото ония от Македония, се намират под открито небе из градовете, селата, горите и планините, бе да имат с що да де препитават и очаквайки поддръжка от държавата.

„Тая сто и петдесетхилядна маса от хора чакат с нетърпение приключването на преговорите и да се върнат по родните места, дето по всяка вероятност ще намерят само пепелища.”³³

На страниците на вестника е поместена и информация за анкета, направена от делегати на Лондонския комитет, Фрейтър и д-р Раиф О’Лири сред бежанците от Булгаркьой и Пишмян, които са във Варна. Статията е под заглавие „Зверствуване на гръцки и турски войници над българското население в Тракия”. „Сведенията, които г-да Р. Фрейтър и д-р Раиф О’Лири, делегати на Лондонския комитет, са доби-

³² Мир, № 3971, 14 август 1913 г., с. 1-2

³³ Пак там, № 3988, 1 септември 1913 г., с. 2, Бежанците от Тракия

ли миналата седмица от находящите се във Варна бежанци от Булгаркьой и Пишмен, са потресающи. Всички разпитани бежанци единодушно твърдят, че гръцките заедно с турските войници наедно са разграбили, обезчестявали и клали българското население. От 840, 456 са били изклани от турски и гръцки войници задружно. Всички жени и момичета са били обезчестени”³⁴

През септември в. „Мир” публикува и писмото на Спас Разбойников за събитията в Мустафа паша (дн. Свиленград) и околията от юли 1913 г.:

„С малки изключения Мустафापаша и околията му са населени с българи. При нахлуването на турците българите от тия места избягаха в Стара България от страх да не ги сполетят същата участ, каквато населението в Родосто, Кешанско и др. Досега нищо не се знаеше за този град. Виждаха се само от Любимец всекидневните пожари в М. паша и някои села близо до границата. Едва сега става известно всичко, що са правили турците там. Едва сега става известно що са направили турците там.”

Разбойников предава разкази на свидетели (пристигнали в Харманли) и посочва поименно изкланите жители на Мустафа паша и опожаряването на града и заключава: „По такъв начин Мустафापаша днес представлява една жалка картина, едно пепелище. Изсечени са и всички черничевни градини. Освен Мустафापаша, изгорени са и следните села: Алада, Ения, Мезек, Куртулен (Вълче поле), Деве-дере (Камилски дол), Чирмен, Карач, Капитан-Андреево и др. Дълг се налага на правителството да вземе мерки за по-скорошното завръщане на бежанците по своите места. подпис Сп. Разбойников”³⁵

През септември до вестника пристигат и телеграми от Любимец, които описват турските опустошения в Ортакоьойско (Ивайловградско) и са публикувани на страниците му: „В селата Кочаш, Мангув, Едрево, Ерен, Деве-дере

³⁴ Мир, № 3998, 11 септември 1913 г., с. 3

³⁵ Пак там, № 4006, 19 септември 1913 г., с. 2, И Свиленград пепелище (Турски подвизи в Мустафа паша. Сеч и огън. (Писмо он Харманлий)

и Покрован, Ортакъойско всичкия движим имот прибран от турците. Населението избито и прогонено. Пристигат ранени, горени за пари. Всичко е в пожар. С кървави сълзи молим разпоредете. Учител Ботинов Хр. Петров.”³⁶

В друга телеграма от Любимец до министър-председателя, която вестникът публикува, четем: „Мира се подписа! Ние очаквахме, че ще се приберем по домовете си, макар и пепелища, но, уви! Вместо да се смегчат нравите между нас и турците, виждаме обратното: всички останали в Турция българи, след като им е ограбен имота са подхвърлени на поголовно клане. М.-пашанско гори, развалят здания, дигат материала, снопите и карат в Одрин. Тук постоянно идват осакатени от турците мъже, жени и деца. Турците в своята кръвожадност са заминали най-свирепите зверове. Идват хора драни живи, скопявани и горени! Няма ли средство за спиране изстреблението на народа ни? - Група бежанци.”³⁷

През есента на 1913 г. на страниците на вестника все повече пристигат и намират място и редица съобщения за зверства и насилия от Западна Тракия, където българското население е застрашено от общите действия на турци и гърци. Много българи тръгват към старите граници на България, но малко успяват да се спасят. Свидетелствата, които достигат до в. „Мир” от Западна Тракия и Беломорието, са през септември, октомври и ноември 1913 г., т.е. след подписването на Цариградския договор и Одринското съглашение, като принудителното изселване на българите продължава.³⁸

Така, според съобщение на „Нойе Фрайе Пресе”, получено от Солун и Ксанти (Скеча), „милицията в Западна Тракия се е предала на грабежи и опожарявания на християнските села. Изплашеното население бяга масово.”³⁹

³⁶ Пак там, № 4007, 20 септември 1913 г., с. 3

³⁷ Мир, № 4012, 26 септември 1913 г., с. 3, В Одринско / Турските зверства в Одринско.

³⁸ Райчевски, Ст., Етническото прочистване ..., с., 32-33; Филчев, Ив., цит. съч., с. 147-149.

³⁹ Мир, № 4014, 28 септември 1913 г., с. 2, „Анархията в Западна Тракия”.

Реокупацията на Западна Тракия от турски войски, създаването на т. нар. Гюмюрджинска република (16 август 1913 г.) и съвместните действия на турци и гърци са унищожителни за хиляди българи в тези земи. Много от най-тежките погроми там са извършени непосредствено преди идването на български войски в Беломорска Тракия.⁴⁰ Това още повече затруднява реокупацията ѝ от България. В рубриката си „Положението” вестникът коментира и този въпрос: „Реокупацията на Западна Тракия от наши войски ще бъде трудна. Шайки от гърци и турци продължават да върлуват. Такава шайка е влязла в Дедеагач.”⁴¹

Вестникът помества информация за открити българи, избягали от насилията: „При с. Барарлъ, в една котловина на р. Арда, българските окупационни войски са намерили 300 български семейства в най-грозна мизерия. Тези семейства били събрани от башибозушките чети, които ги ограбили и ги държали цала седмица без никаква храна. Около 200 от тези нещастници били намерени мъртви, останалите, ако българските окупационни войски са се забавили с още няколко дни, щяла да ги сполети същата участ.”⁴²

На 16 октомври вестникът помества на страниците едно специално съобщение под заглавие „Похода до Гюмюлджина (Специално съобщение) / Гюмюлджина, 14 окт. Подписано е от Атанас Станилов от с. Калайджи –дере (Гюмюрджинско). Описва пътя на българските войски от с. Айдормуш (дн. Зорница) до Гюмюрджина. Пътят им минава през Кърджали, Мастанли (Момчилград), Маказа до Гюмюрджина, където държавните учреждения са запазени, но всички български дюкяни са ограбени. Пристигат в Гюмюрджина, посрещнати радушно от турско и еврейско население с еврейска музика. Тъжна е, обаче, гледката на българското население. „Печално и трогателно зрелище представляваха нашите сънародници, които започнаха да излизат от скривалищата си. Те са укри-

⁴⁰ Райчевски, Ст., Етническото прочистване на българите ..., с. 32-33.

⁴¹ № 4014, 28 септември 1913 г., с. 3.

⁴² Мир, № 4031, 16 октомври 1913 г., с. 3, Хроника.

вани повече от евреи. Но все пак мъже, изгубили жените си, деца родителите си, голи, гладни. Всички български дюкяни и къщи са ограбени. Българските села Сачанли, Монастир, Калайджи дере, Чобан кьой* и др. са свършено разорени.⁴³

Българските войски и администрация в Западна Тракия постепенно се установяват, назначени са околийски управители в Скеча (Ксанти) - Влахов и в Дедеагач - М. Попов.⁴⁴

След окупацията на Гюмюрджина от българска войска местните българи, които са напуснали града, започват да се връщат. Българските власти са направили опит да заселят българи от Македония, но са срещнали съпротива от мохамеданската община. В началото на ноември във вестника четем: „Ред и пълно спокойствие владее в Гюмюлджина и Ксанти.“⁴⁵

„Мир“ информира, че е въведен ред и спокойствие сред населението в Дедеагач, Гюмюрджина и Ксанти, то се е успокоило (особено на фона на съседните Драма, Солун, където царят безредия и хаос), това особено се забелязва сред турците. Очаква се да започне строителството на линията Хасково-Гюмюрджина -Порто Лагос.⁴⁶

След приключване на военните действия, сключването на мирните договори и реокупацията на Западна Тракия от българските войски и администрация излизат с пълна сила тежките последствия с хилядите бежанци, пристигнали в България. Това е извън темата на настоящото изложение, но следва да се отбележи, че тя присъства също на страниците на вестника. В края на октомври „Мир“ съобщава, че по

⁴³* Според Милетич в посочените села има следното българско население: Сачанли, 1912 г. - 400 български екзархийски семейства, Монастир (Манастир) - 300 български семейства до 1913 г., Калайджи дере (Каледжидере) до 1912 г. 350 български екзархийски семейства, Чобан кьой (Чобан, дн. Сикорахи), 1912 г. - 40 екзархийски български семейства.

Мир, № 4035, 20 октомври 1913 г., с. 3, Похода до Гюмюлджина (Специално съобщение) / Гюмюлджина, 14 окт.

⁴⁴ Пак там, № 4031, 16 октомври 1913 г., с. 3.

⁴⁵ Пак там, № 4050, 5 ноември 1913 г., с. 3, Хроника.

⁴⁶ Пак там, № 4062, 17 ноември 1913 г., с. 2, Положението в Западна Тракия.

преброяване на МВР броят на бежанците е 115 500, а около 10 000 човека са настанени в новоосвободените земи.⁴⁷ Вестникът публикува и материали за тежкото положение, в което се намират мнозина от тях. Една телеграма, изпратена от Бургас на 29 октомври 1913 г., показва това: „Отчаяният глас на бежанците, телеграма от Бургас, 29 октомври, получена на 31 октомври - хиляди бежанци спят на открито, по мегдани и полето. Пратените в селата не ги приемат, а в Бургас, Анхиало и Месемврия със стотици гръцки къщи стоят празни. Моля застъпете се за 200 000 бежанци, чийто деца измряха по пътя. За бежанците свещ. Бодоров, Стойко Лазаров, Граматиков, С. Стойков, Шангов.”⁴⁸ Такова е състоянието на бежанците от Тракия, стигнали до България, в много градове на страната.

Трагичните събития в Тракия през лятото и есента на 1913 г. са пряко свързани и с техния международен отзвук. Следва да отбележим организирането на международната анкета, останала под името Карнегиева. Още през юли вестник „Мир” съобщава в уводна статия, че българското правителство иска международна анкета за извършените насилия през войната, а също и за съпротивата от страна на Гърция.⁴⁹ В отговор на телеграма на професори от Атинския университет до чуждестранните университети професорското тяло на Софийски университет излиза с протест-обръщение към всичките си колеги от чуждестранните университети. В документа се казва следното: „... злочинствата в Тракия и Македония през цялата балканска война имат за жертва българското население и поради това не може да са дело на българи. Доказателство за това между другото са стотиците хиляди бежанци в България из места, гдето са навлезли сръбски, гръцки и турски войски; показанията на бежанци не българи... куцовласите из Мъгленско,... разказите на калугерите, избягали от Кукуш,... .

⁴⁷ Мир, № 4048, 3 ноември 1913 г., с. 3, Хроника

⁴⁸ Пак там, № 4046, 1 ноември 1913 г., с. 2.

⁴⁹ Пак там, № 3943, 16 юли 1913 г., с. 1.

„В името на истината професорите от Софийски университет се обръщат чрез печата към колегите си от всички чуждестранни университети с молба да спомогнат от своя страна да се извърши международната анкета, предложена вече от българското правителство, за да се установят виновниците за злочинствата, извършени през войната в Тракия и Македония, като вярват, че и професорите в Атина не ще бъдат против това. - За професорите от Софийски университет - Ректор - д-р С. Киров.”⁵⁰

В началото на август 1913 г. вестникът публикува новината за създаването на международна анкетна комисия в Париж, нейния състав и финансирането ѝ от фондацията, учредена от А. Карнеги.⁵¹

По време на Междусъюзническата война България е нападната от всички страни не само с оръжие, а и със слово. Вестникът публикува редица информации и опровержения по този повод. На страниците му намират място протестите на много от чуждестранните колонии в България срещу клеветите, разпространявани за страната ни. Един от първите публикувани протести е този на френската колония в София. Скоро след това са поместени последвателно два протеста на чехи, живеещи в България - единият от името на дружество „Чех” до „Чешкия народен съвет” и дни покъсно протест от 50 чехи до чешките вестници и общество. По същество те изразяват възмущението си от изопачените и тенденциозни антибългарски сведения, публикувани в чешкия печат. Следва протест и от австро-унгарската колония, адресиран до 12 вестника в Австро-Унгария, който изтъква хуманното отношение към турските военнопленници в България и се обявява против клеветите. В петицията се подкрепя искането на България за разследване на зверствата от международна анкетна комисия. Унгарската колония в София пък изказва задоволство, че унгарското обществено мнение не вярва на клеветите, разпространявани за

⁵⁰ Мир, № 3957, 31 юли 1913 г., с. 2.

⁵¹ Пак там, № 3962, 5 август 1913 г., с. 1, Международната анкета.

България, в телеграма до Унгарското телеграфно бюро в Будапеща.⁵² В този труден момент всеки глас в защита на България е важен и вестникът дава гласност на тези действия.

В заключение следва да се отбележи, че на своите страници вестник „Мир” представя цялата сложна политическа, военна, дипломатическа и обществена атмосфера, в която протича трагедията на българите от Тракия. Преговорите в Лондон и подписването на мирния договор, последващата кратка и опустошителна война на Балканите, в която България е нападната от всички страна, преговорите в Букурещ и последващият мирен договор са подробно отразени във вестника. Многобройни са свидетелствата за обезбългаряването на Тракия, след като победата в първата Балканска война е извоювана именно на тракийския военен театър. През следващите години ще се обнародва докладът на международната комисия за разследване причините и провеждането на Балканските войни (юли 1914 г.), а през 1918 г. - книгата на проф. Л. Милетич, които ще дадат претресаващо подробна картина на тези събития. Но всяко известие за турските зверства, както и на бившите съюзници в новозавзетите територии, намерило място на страниците на вестника дни след като е достигнало до редакцията, е важно за осветляването на случващото в Тракия в настоящия момент. Това дава възможност информацията по-скоро да достигне до кореспонденти на чужди вестници или да породи реакцията на български и чуждестранни обществени формации в обстановка на пълна изолация на страната ни по време на самата война. Показателни за това са действията на Балканския комитет в Лондон, на чуждестранните колонии в страната ни, публикациите в чуждестранния печат, помощта за бежанците, която се оказва вътре в страната и пристига от чужбина.

⁵² Пак там, № 3943, 16 юли 1913 г., с. 3; № 3946, 19 юли 1913 г., с. 3; № 3948, 21 юли 1913 г., с. 2, 3.

Бѣжанцитѣ изъ Тракия противъ клеветитѣ на Пиеръ Лоти.

(Телеграма отъ Казвъ-Клусе, бургазско, 8 септември).

Взмутени сме отъ грознитѣ обвиненія, които именития писателъ Пиеръ Лоти така безцеремно нахвърля на многострадалния български народъ. Цѣли петъ вѣка отстояващ човѣшкитѣ си права, бѣлг. народъ недоумява прѣдъ позидието на тоя жестокъ синъ на велика Франция, който въ качеството си на жрецъ въ храма на актичната красота и истина, по една странна ирония на художественія му гений, иде да оправдае вѣковния тиранинъ, като обвини безупрѣчнитъ нашъ народъ прѣдъ великата му освободителна война. Ние, 40 хиляди български синове бездомници сега изъ източна Тракия, священата гробница за българския народъ, криваца склпитѣ останки на десетки хиляди беззавѣтни герои, протестираме високо противъ хвърлената калъ върху страдалческото лице на отличнитъ нашъ народъ и изказваме безграничната си горестъ за духовното разпядство, въ което е изпадналъ великия писателъ, а заедно съ него мнозина още недостойни синове на свободолюбива Франция, зашишавати повече нещастивата кауза

И Свиленградъ пепелище.

Турскитѣ подвизи въ Мустафа-паша. Сѣчь и огънь.
(Писмо отъ Харманлий)

Съ малки изключения, градътъ М. Паша и околнята му сж населени съ бѣлгари. При нахлуването на турцитѣ, бѣлгаритѣ отъ тия мѣста избѣгаха въ стара Бѣлгария отъ страхъ да не билъ ги сполети сжшата участъ, каквато населението въ Родосто, Кешанко и др. До сега нищо не се знаеше за тоя градъ. Виждаме се самъ отъ Лобницецъ всѣкидневнитѣ пожари въ М. Паша и нѣкои села близо до границата. Едва сега става извѣстно за всичко, що сж направили турцитѣ тамъ. Прѣди два дни пристигна въ Харманлий жителъ отъ М. Паша — Тодоръ Киризи Петровъ, който до сега е билъ тамъ. Надѣвайки се на нѣкои свои близки турци, той не е избѣгалъ, като е мислил, че тѣ ще му запазятъ живота. Още съ идването си въ М. Паша, разправа той, турцитѣ арестуваали всички бѣлгари, които останали тамъ, всичко около 25 души, и при най-грозни изтезания сж ги държали 11 дни гладни. Отъ тѣхъ само нѣколко души сж могли да дадатъ пари, и да ги освободятъ, а останалитѣ сж били прѣддени на прочутиятъ по своята крвожадность

с. Русилово, кждѣто отишли укриватъ, и жената на поомжжена противъ волята и застарѣвъ въ с. Горени.

Изчезнали безспядно въ бѣ Аврамъ Абаджи и Тушо Геръ съ семействата си, Милтиадогъвъ и мнозина други, за уна които нищо не се знае.

Ангела Паскова, омжжена волята ѝ въ с. Егридере, а М. Саватова 13 год. отвлечена динтъ грѣцки офицеръ. Толо Пензовъ 26 год., закаранъ въ а оттамъ изпратенъ неизвѣстъ. Всичка поклажина, коне, говедци загинали.

За участъта на избѣгалото жевско население, мнозинство които сж настанени въ Батакщера и Татаръ-Пазарджикъ, ешно да се говори. Мнозина отъ породи липса на храна и главно—помѣщение, нямрѣхъ. стжлване на зимата, която щемизерията, надали ще уцѣлѣвината отъ това и така и население.

Въ близкото до Скрижевъ Егри-Дере, сж убити отъ грѣвскитѣ първенцитѣ Тярко, Нешерю, а дѣло Паско Мачъ заедно съ жена му били одукащата имъ.

Оптимизмътъ на ву

Бежанците из Тракия
против клеветите
на Пиер Лоти, Мир,
№ 3997, 10 септември
1913 г., с. 3

И Свиленград пепелище,
Мир, № 4006, 19 септември 1913 г., с. 2